

Svet očami autistu a debila

(Ne)Spolahlivý rozprávač v dielach

The Curious Incident of the Dog in the Night-time

Marka Haddona a *Kniha o cintoríne* Samka Táleho

Lucia Ringerová

Ústav jazykových kompetencií Prešovskej univerzity v Prešove

OPEN ACCESS

(Ne)spolahlivosť rozprávača vzbudila v roku 1961 zvýšenú pozornosť literárnych teoretikov, vedcov a tiež autorov, keď Wayne C. Booth použil vo svojom diele *The Rhetoric of Fiction* pojem „unreliable narrator“ (Booth 1961, 158–159), čím nielen spustil lavínu hypotéz a kontra teórií, ale súčasne zapríčinil aj kolíziu týchto novovzniknutých naratologických teórií s tradičnými. (Ne)spolahlivosť rozprávača bude skúmaná v dvoch dielach, ktorých rozprávači sa zdajú byť na prvý pohľad nespolahliví, a to hlavne kvôli tomu, že trpia duševnými poruchami: *The Curious Incident of the Dog in the Night-time* (2003) od britského autora Marka Haddona a *Kniha o cintoríne* (2000) od slovenskej autorky Daniely Kapitáňovej, ktoré napísala pod pseudonymom Samko Tále. Obaja rozprávači teda patria do špecifickej skupiny rozprávačov, a síce rozprávačov trpiacich psychickými, prípadne duševnými poruchami, ktorá zastáva v rámci problematiky (ne)spolahlivosti rozprávača jedinečnú pozíciu a to hlavne kvôli tomu, že takíto rozprávači budia u čitateľov prvotný dojem nespolahlivosti.

1. TEORETICKÉ PREDPOKLADY

Analýza a interpretácia (ne)spolahlivosti rozprávača v oboch dielach bude zameraná hlavne na techniku rozprávania, štylistické prostriedky, ako aj na explicitne a implicitne vykreslené vlastnosti rozprávača. Zároveň sa predpokladá existencia implicitného autora, teda analýza a interpretácia daných literárnych diel sa opiera hlavne napr. o teórie W. C. Bootha, S. Chatmana a J. Phelana. (Ne)spolahlivosť oboch rozprávačov bude určená tiež na základe troch osí komunikácie podľa J. Phelana: os faktov/diania, os morálnych zásad/hodnotenia a os vedomostí/percepcie.¹

Budeme klásť dôraz aj na názor R. Hofovej, a síce, že (ne)spolahlivosť rozprávača sa posudzuje nielen podľa jeho formálnych vlastností, ale aj podľa pragmatických as-

1 Phelan rozlišuje tri osi komunikácie. Podľa osí faktov/diania sa dá posúdiť, či rozprávač poskytuje dostatočné a/alebo pravdivé informácie (rozprávač ako reportér). Os morálnych zásad/hodnotenia meria správnosť pozorovacích schopností rozprávača a jeho všímavosť (rozprávač ako hodnotiaci). Posledná os vedomostí/percepcie zohľadňuje správnosť a dôslednosť interpretačných schopností rozprávača (rozprávač ako interpret) (Phelan 2007, 222–238).

pektov, napr. intencie rozprávača, prípadne implicitného autora (viď Marcus 2007, 82). Ako prízvukuje M. Jahn, treba zohľadniť aj fakt, že rozprávač nemusí byť v celom diele jednoznačne klasifikovaný ako nespoľahlivý, keďže sa môže postupne vyvíjať, a teda sa môže v istých častiach diela javiť ako menej, prípadne viac spoľahlivý. Teda (ne)spoľahlivosť rozprávača by nemala byť posudzovaná ako absolútny atribút rozprávača, ale mala by byť zafinovaná pomocou škály (viď Marcus 2007, 84). Z tohto dôvodu je cieľom príspevku preskúmať tendenčnú (ne)spoľahlivosť oboch ich-rozprávačov trpiacich duševnými poruchami a preskúmať vzájomnú podmienenosť a prepojenosť medzi (ne)spoľahlivosťou rozprávača a jeho psychickou poruchou.

2. THE CURIOUS INCIDENT OF THE DOG IN THE NIGHT-TIME

Haddon ponúka čitateľovi/čitateľke (ďalej len čitateľ) detektívny román (v slovenskom preklade *Čudná príhoda so psom uprostred noci*), ktorého hlavná postava je mladý chlapec trpiaci Aspergerovým syndrómom, čiže geneticky a neurologicky danou poruchou správania, známou aj ako autizmus (Berger 2008, 272). Hlavný hrdina, Christopher, sa vžíva do roly detektíva a snaží sa vyriešiť záhadu „vraždy“ psa svojej susedky. Pri vykresľovaní vlastností a správania autistov pomohlo Haddonovi obdobie, počas ktorého pracoval s autistami (Berger 2008, 273), a teda samotné zobrazenie Christophera môže pôsobiť veľmi autenticky aj na čitateľa, ktorý disponuje predchádzajúcimi skúsenosťami s autistickými deťmi.

2.1 FORMÁLNE A OBSAHOVÉ VLASTNOSTI CHRISTOPHERA

Christopher je extradiegetický homodiegetický² rozprávač, ktorý sa rozhodne napísať detektívny príbeh o vražde Wellingtona, psa svojej susedky. Rozpráva prevažne singularívne, i keď na niektorých miestach sa vyskytuje repetitívne rozprávanie, napríklad keď Christopher zdôrazňuje svoju záľubu v matematike, či astronómii. Napriek tomu, že si rozprávač predsavzal napísať detektívny príbeh, vôbec nepoužíva elipsu, ktorá patrí medzi typické štylistické prostriedky detektívneho románu. Hlavným dôvodom je, že tento ich-rozprávač nie je schopný úmyselne čitateľovi niečo zmlčať, keďže vždy koná čestne a rozpráva úprimne. Christopher však prezentuje svoju verziu detektívneho príbehu anachronicky a dodatočne vykresľuje čitateľovi významné udalosti zo svojho života na základe vlastných preferencií, prípadne konotácií k podstatným udalostiam detektívneho príbehu, čo v konečnom dôsledku dodáva jeho narácii nádych detektívneho románu. Christopherovo rozprávanie je obohatené o listy, kresby, fotky a reklamy, ktoré prispievajú k pochopeniu jeho vnímania sveta.

Gramatická a syntaktická štruktúra textu je bezchybná — koherentná a kohézna. Christopher síce používa prevažne jednoduché vety, no používa ich správne. Haddon precízne zakomponoval do Christophera všetky významné autentické črty autistického dieťaťa. Preto tento rozprávač, rovnako ako autisti, používa jednoduché vety, čo je podľa U. Bendovej možné dať do súvislosti aj so skutočnosťou, že porozumenie

2 Extradiegetický homodiegetický rozprávač je „externý“ rozprávač, ktorý rozpráva príbeh, v ktorom sa nachádzal (napr. retrospektíva v 1.osobe) (Genette 1994, 178).

reči autistami je omnoho širšie, ako tieto deti vedia vyjadriť (Benda 1997, 13). Podľa nej ukladajú autistické deti všetko vo svojom mozgu, len je pre nich ťažké tvoriť komplikované a spontánne vyjadrenia (ibid. 18), čo je charakteristické aj pre tohto rozprávača. Za to, že Christopher nerobí žiadne gramatické chyby, vďačí Siobhan (svojej učiteľke): „That night I wrote some more of my book and the next morning I took it into the school so that Siobhan could read it and tell me if I had made mistakes with the spelling and the grammar“³ (Haddon 2003, 94). Siobhan je teda predĺženou rukou implicitného autora, prostredníctvom ktorej Christopherovo rozprávanie nadobúda prirodzenejšiu⁴ a čitateľovi prístupnú formu, čo je napr. viditeľné aj na poskytnutých odporúčaniach, poznámkach pod čiarou alebo odkazoch na rôzne literárne diela, ktoré doplnila Siobhan.

Na lexikálnej úrovni sa Christopher vyjadruje veľmi precízne a kladie veľký dôraz na to, aby sa vyjadroval zrozumiteľne a logicky. No napriek zrozumiteľnému Christopherovmu vyjadrovaniu ukazuje tento rozprávač jasnú hranicu medzi dvoma svetmi — jeho a vonkajším. Vonkajší svet je po lingvistickej stránke charakterizovaný predovšetkým hovorovým jazykom, ktorý je zachytený v presne reprodukovateľných dialógoch, prípadne v monológoch dospelých. Christopher sa vyhýba aj literárnym štylistickým prostriedkom, ako napr. metaforám, a to hlavne preto, že tieto sa nedajú vysvetliť na základe ich jazykovej formy, ale majú prenesený význam: „But she [Mrs Shears] smoked cigarettes and she said lots of things I didn't understand, e.g. ‚I'm going to hit the hay,‘ and ‚It's brass monkeys out there,‘ and [...] I didn't like it when she said things like that because I didn't know what she meant“⁵ (Haddon 2003, 55). Pre autistické deti, a teda aj pre Christophera ako rozprávača, je typické, že si iba veľmi ťažko dokážu osvojiť systém jazyka natolko, aby vedeli intuitívne používať vhodný význam slov (Benda 1997, 19).

Už na prvých stranách knihy rozprávač explicitne upozorňuje čitateľa na to, že jeho dielo bude mysteriózny detektívny príbeh. Zdôrazňuje aj skutočnosť, že detektívny príbeh je puzzle, a „if it is a good puzzle you can sometimes work out the answer before the end of the book“⁶ (Haddon 2003, 5). Presne na tomto princípe bazíruje celý román. Christopher sa striktne pridržiava buď pravidiel, ktoré pre neho zostavili autoritatívne osoby v jeho živote, teda jeho rodičia, Siobhan či policajti, alebo sa pridržiava pravidiel, ktoré si odvodil na základe vlastnej logiky. Implicitný čitateľ je z dôvodu štylizácie diela už v priebehu deja schopný vytušiť, ako sa príbeh skončí. Ako zodpovedný rozprávač vysvetľuje Christopher na viacerých miestach v románe základnú slovnú zásobu detektívnych príbehov (napr. red herring, chain of reaso-

3 „Tej noci som napísal viac z mojej knihy a nasledujúce ráno som ju zobral do školy, aby ju Siobhan mohla prečítať a povedať mi, či som urobil pravopisné alebo gramatické chyby“ (Haddon 2004, 82).

4 K otázke, či neprirodzené rozprávanie (*unnatural narration*) sa môže stať prirodzeným a aké hodnoty má prirodzená narácia mať, viď B. Richardson *Unnatural Voices*, 2006.

5 „Ale ona [pani Shearsová] fajčila cigarety a hovorila veľa vecí, ktorým som nerozumel, napr. ‚Idem do Spiša‘ a ‚Vonku by som nevyhnila ani psa‘ a [...] nepáčilo sa mi, keď hovorila takéto veci, pretože som nevedel, čo tým mala na mysli“ (Haddon 2004, 49).

6 „... ak je to dobrá záhada, niekedy ju môžete vyriešiť ešte pred koncom knihy“ (Haddon 2004, 4).

ning, leap of wrong conclusion), a tým poskytuje nielen inštrukcie na napísanie detektívnych románov, ale aj návod na čítanie a interpretáciu svojej vlastnej knihy, čo zdôrazňuje uvedomelosť a svedomitý prístup rozprávača.

Súdiac podľa formálnych a obsahových vlastností rozprávača je možné Christophera označiť za tendenčne spoľahlivého rozprávača. Na gramatickej, lexikálnej, ako aj syntaktickej úrovni sa vyjadruje bezchybne a koherentne. Jeho príbeh je mimoriadne detailne premyslený a pripravený. I keď nevytvoril klasický detektívny román, napriek tomu sa mu s pomocou Siobhan veľmi šikovne podarilo napísať príbeh, ktorý je plný neočakávaných zvrátov, ktoré dodávajú tomuto detektívnemu príbehu ojedinelú atmosféru.

2.2 OSI (NE)SPOĽAHLIVOSTI

Hneď na začiatku poukazuje rozprávač na to, že „I find it hard to imagine things which did not happen to me“⁷ (Haddon 2003, 5). Pri vykresľovaní faktov a diania sa sústreďuje na tie, ktoré sú v jeho živote podstatné — napr. farby, vône, gestá, čísla. Fakty, ktoré sa dozvedáme skrz Christophera, sa týkajú jeho sociálneho statusu (pochádza z priemernej rodiny), geografickej polohy (Swindon, Veľká Británia), vzdelania a intelektuálneho horizontu — uvedomujúc si fakt, že je iný ako ostatní ľudia v jeho blízkom okolí, no napriek tomu si je istý tým, že sa môže snažiť o dosiahnutie vyšších cieľov ako ostatní (napr. uspieť...).

Ako už bolo spomenuté, Christopher nepoužíva skoro žiadne štylistické prostriedky, ktorých lingvistická forma by mohla nasvedčovať úplne inému významu. Keďže Christopher takýmto štylistickým prostriedkom nerozumie, označuje metafory za klamstvá. (Haddon 2003, 20) Preto rozprávač nemá rád ani svoje vlastné meno, lebo aj ono predstavuje metaforu. Opierajúc sa o teóriu J. Bergera (2008) sa dá Christopherov postoj k jazyku označiť za „longing for a perfect, [...] pre-Saussurean language of pure correspondence“⁸ (275), keď signifikát, signifikant a referent splynú do jedného a prostredníctvom toho sa odstránia všetky dvojzmyselnosti.

Napriek tomu, že Christopher rozpráva z perspektívy prvej osoby, vytvára na niektorých miestach v knihe dojem, že vidí viac ako ostatní ľudia, a to hlavne kvôli jeho zmyslu pre detail. Toto je ďalšia z podstatných vlastností autistických detí, ktorú sa autorovi v prípade Christophera veľmi zručne podarilo vykresliť: „autistic children have the ability to see things and events around them from a new point of view, which often shows surprising maturity“⁹ (McDonagh 2008, 105). Rozprávač používa porovnanie, ako jeden z mála štylistických prostriedkov, pomocou ktorého vysvetľuje pre neho komplikované slová alebo pojmy jednoduchým a zrozumiteľným jazykom. Pri Christopherových popisoch zohráva podstatnú úlohu buď presné alebo približné udanie času, čo je úzko spojené s vlastnosťami vyskytujúcich sa u autistických detí, a síce s obľubou pre poriadok a vyvinutou pamäťou pre kalendárne výpočty (Herme-

7 „Je pre mňa veľmi ťažké predstaviť si veci, ktoré sa mi neprihodili“ (Haddon 2004, 4).

8 „Túžbu po dokonalom, [...] pred-Saussureovskom jazyku v dokonalom súlade“ (vlastný preklad).

9 „Autistické deti majú schopnosť vidieť veci a udalosti okolo nich z uhla pohľadu, ktorý často odhalí prekvapivú zrelosť“ (vlastný preklad).

lin 2002, 216). Aj preto sa tento rozprávač cíti istý v matematike, rovnako ako aj v čís-
lach — „jazyku matematiky“, pretože sú bezchybné a jednoznačné (Marie — Reggiani
2007, 106).

Pri prezentovaní faktov a popise diania sa Christopher vždy opiera o svoju logiku,
neprotirečí si, nedáva čitateľovi žiaden dôvod na to, aby ho považoval za nespoľahlivého.

Os morálnych zásad, príp. hodnotenia je veľmi úzko spätá s problematikou rešpekto-
vania autority, hľadaním pravdy a klamstiev, ktoré spolu vytvárajú svetonázor roz-
právača.

Keďže by Christopherovi zabralo príliš veľa času premyslieť si všetky možné dô-
sledky klamstva, vôbec nie je schopný klamať a to isté si myslí o ostatných ľuďoch.
Christopher sa dopúšťa jediného porušenia sa tejto osi, a to vtedy, keď používa tzv. ne-
vinné lži (white lies). Tie mu umožňujú nepovedať celú pravdu. Keď zistí, že niektoré
osoby sa neriadia pravidlami, z ktorých pozostáva Christopherov svet, je schopný
vzoprieť sa svojej autorite. Ako príklad možno uviesť Christopherov útek z domu.
Vtedy rozprávač zistí, že jeho otec nielenže zabil Wellingtona, ale mu aj klamal, že
jeho matka zomrela, i keď v skutočnosti ich oboch opustila. Christopher striktné delí
ľudí na dobrých a zlých, prípadne na dôveryhodných a nedôveryhodných, a preto nie
je schopný pochopiť to, na čo sa snaží implicitný autor poukázať: „no person is all
good or all bad“ (Vincent 2008).

No Christopher je aj sebakritický: „I used to think that Mother and Father might
get divorced. [...] This was because of the stress of looking after someone who has
Behavioral Problems like I have“ (Haddon 2003, 59). Na druhej strane sa môže čita-
teľovi javiť ako bezcitný, priam egocentrický, keďže neprejavuje veľa pochopenia pre
problémy a potreby iných ľudí. Opakom toho je Christopherova empatia voči zviera-
tám, ktoré má rád aj preto, lebo nemôžu klamať. Cieľom implicitného autora nie je
znázorniť bezcitného chlapca, ktorý koná iba podľa svojej chladnej logiky, ako napr.
tvrdí D. Robinson (2004), ale jeho zámer smeruje skôr k vyrovnaní sa so svetom do-
spelých a k jeho pochopeniu, ktorý sa nielen autistovi javí mnohokrát ako nelogický
a nezrozumiteľný. Preto kladie Christopher veľký dôraz na gestá, pretože jedine po-
mocou nich vie ukázať svojej rodine, že ju má rád. Namiesto objatia svojich rodičov
napr. vystrie svoje prsty do formy vejára a dotkne sa končekmi prstov prstov druhej
osoby — Christopherov systém jazyka teda spočíva aj na gestách, ktoré majú, podľa
F. Nuessela, výrazný vplyv na vývoj reči (Nuessel 2007).

Aj podľa osi morálnych zásad, prípadne hodnotenia, sa Christopher dá označiť za
tendenčne spoľahlivého rozprávača. Vytvoril si svoj vlastný rebríček priorít a okruh
autorít, ktorými sa riadi. Ak ich poruší, prípadne ich neuposlúchne, je to len preto,
lebo konali proti jeho vládnucemu princípu, princípu logiky.

Pre poslednú os sú podstatné Christopherove vedomosti a schopnosti percepcie. Ke-
ďže jeho vnímanie sveta je poznačené autizmom, platia v ňom iné pravidlá ako vo
vonkajšom svete — svete dospelých.

Pretože je Christopher extradiegetický homodiegetický rozprávač, existuje istý
rozdiel medzi Christopherom ako rozprávačom a ako postavou. W. Riggan pouka-
zuje na to, že takíto rozprávači rozprávajú svoj príbeh retrospektívne, s odstupom
k popisovanému diani a uvedomujú si všetky následky svojho predošlého konania

(Riggan 1981, 25). Na základe tohto odstupu môže čitateľ rozpoznať vývoj charakteru rozprávača. Markantným a podstatným príkladom na Christopherov vývoj osobnosti je aj jeho zistenie na konci knihy: „And I know I can do this because I went to London on my own, and because I solved the mystery of Who Killed Wellington? and I found my mother and I was brave and I wrote a book and that means I can do anything“¹⁰ (Haddon 2003, 268). Týmto vyjadrením dáva Christopher čitateľovi vedome najavo, že prekročil nielen svoje geografické, ale aj intelektuálne a empatické hranice, ktoré mu nastolil autizmus, a tak rozšíril svoj obzor.

Podľa teórie W. Riggana vzniká u rozprávača prostredníctvom spomínaného vzniknutého odstupu tendencia prehliadať alebo zabúdať na niektoré fakty. No v prípade Christophera to tak nie je, pretože ako aj on sám viackrát zdôrazňuje, jeho pamäť funguje ako film, v ktorom sa môže voľne pohybovať a ľubovoľne mentálne pretáčať dej späť. Práve táto vlastnosť mu umožňuje veľmi precízne sprostredkovať všetky pre neho podstatné udalosti, fakty a detaily, ktoré zažil od štvrtého roku svojho života (Haddon 2003, 96–97). No na druhej strane vznikajú týmto myslením, ktoré štruktúrne pripomína počítačové systémy, medzery. A to hlavne vtedy, keď sa Christopher cíti preťažený: „I had no memories for a short while. [...] It was like someone had switched me off and then switched me on again“¹¹ (Haddon 2003, 103).

Napriek tvrdeniu S. Freißmanna, že Christopher síce nie je nespoľahlivým rozprávačom, no je rozprávačom obmedzeným vo svojich vedomostiach (Freißmann 2008, 396), z analýzy vyplynulo, že Christopher často disponuje lepšími vedomosťami z matematiky, fyziky a astronómie ako čitateľ, čím je Christopher v takýchto prípadoch dokonca oproti čitateľovi v prevahe. Preto je niekedy čitateľ takpovediac odkázaný na Christopherove vedomosti a musí mu dôverovať. Tento rozprávač sa teda aj na tejto poslednej osi dá klasifikovať ako spoľahlivý rozprávač.

3. KNIHA O CINTORÍNE

Kapitáňová sa vo svojej knihe rozhodla pre rozprávača debila. Samko Tále, rozprávač, a súčasne pseudonym autorky, predostiera čitateľovi tragikomický príbeh, takpovediac svedectvo o dnešnej spoločnosti, ktorý chce čitateľovi ukázať cestu k sebareflexii a zodpovednosti za svoje skutky (Maheľová 2007).

3.1 FORMÁLNE A OBSAHOVÉ VLASTNOSTI SAMKA

Samko Tále je mentálne postihnutý, extradiegetický homodiegetický rozprávač, ktorý ponúka čitateľom jedinečný a súčasne kritický pohľad na pomery v postkomunistickej Slovenskej republike. Na rozdiel od Christophera sa Samko vyjadruje veľmi často repetitívne. Tieto opakovania nepoukazujú iba na to, že niektoré fakty sú pre

10 „A viem, že to môžem dosiahnuť, pretože som sám šiel do Londýna, a pretože som rozlúštil záhadu Kto zabil Wellingtona? a našiel som svoju matku a bol som statočný a napísal som knihu, a to znamená, že dokážem čokoľvek“ (Haddon 2004, 210).

11 „Na krátku dobu som nemal žiadne spomienky. [...] Bolo to, ako keby ma niekto vypol a potom ma opäť zapol“ (Haddon 2004, 94).

tohto rozprávača veľmi podstatné, ale zdôrazňujú aj jeho obmedzené vyjadrovacie schopnosti. Ak zohľadníme čas rozprávania, je Samkovo rozprávanie anachronické a chaotické, obohatené o viaceré vedľajšie príbehy. Zahrnuté sú oba druhy anachronického rozprávania — prolepsia (napr. neustále naznačovaný, ale nikdy do konca nevyrozprávaný príbeh Erika Raka) a analepsia (napr. opakované a časom aj objasnené rozprávanie o stretnutí Samka a Darinky Gunárovej).

Celé Samkovo rozprávanie, v protiklade ku Christopherovmu, pôsobí spontánne, nepripravene a amatérsky. Spôsob vyjadrovania sa tohto ich-rozprávača je často nekoherentný a prevažne nekohezívny. Často robí intonačné chyby, ako napr. kostastrófa (Tále 2000, 62), ktoré poukazujú na maďarskú výslovnosť slovenských slov. Nielenže je jeho slovná zásoba obmedzená, ale často pochádza z hovorového jazyka, navyše je občas používaná v nesprávnej gramatickej forme, napr. osvetlili namiesto osvietili. Samko používa tiež slová, ktoré vôbec v slovenskom jazyku neexistujú, napr. opravovač namiesto opravár, prípadne použije zlý slovný druh, napr. veľmi inteligenciu namiesto veľmi inteligentný. Ani na syntaktickej úrovni nie sú vety formulované správne; napr. mnohokrát chýba vo vete sloveso, ktoré sa dá vydedukovať z kontextu nachádzajúceho sa až niekoľko strán dozadu. Najčastejšie používaný literárny stylistický prostriedok je porovnanie. Napriek tomu, že Samko, podobne ako Christopher, vysvetľuje viacero slov, ktoré by nielenže mali byť čitateľovi známe, pozostáva Samkova definícia iba z presného zopakovania slova, prípadne kmeňa slova a vedľajšej vety, ktorá vysvetľuje to, čo už bolo explicitne naznačené: „Mŕtvolý sú mŕtvi ľudia, čo zomreli“ (Tále 2000, 7). Aj priamu reč sa Samko pokúša vysvetliť vlastnými slovami, ktoré sú ale iba presnou reprodukciou priamej reči: „Samko, ako sa máš?‘ Ona tým myslela, že ako sa mám. Ja som potom povedal, že: ‚Dobre.‘ Ja som tým myslel, že dobre“ (Tále 2000, 146).

Samko, podobne ako Christopher, tematizuje proces písania. Viackrát zdôrazňuje, že túto knihu o cintoríne vôbec nechcel písať, a že ani nevie, prečo musí byť táto kniha napísaná akurát o cintoríne. Dôvodom je alkoholik, Gusto Rúhe, ktorý Samkovi predpovedal, že napíše knihu o cintoríne. Keďže sa Samko obával, že mu tento alkoholik počaruje, keby nesplnil, čo mu predpovedal, poslúchol ho, i keď nedobrovoľne. Kvôli svojim obavám, že prvá časť knihy nie je napísaná dobre, sa rozhodne zaslať ju istému spisovateľovi so žiadosťou o spätnú väzbu: „Už [som to] raz skúsil a napísal som tú prvú knihu o cintoríne, čo bola krátka, ale ja doteraz neviem, či som už teda napísal knihu o cintoríne, lebo mne nik neodpísal, lebo ja si myslím, že ani oni nevedia, že čo sa zvykne písať do knihy o cintoríne“ (Tále 2000, 143). Nesprávne použité zámeno oni poukazuje na spisovateľa, ktorý by mal mať podobnú funkciu ako Siobhan v *Curious incident*, ak by bol býval dostal spomínanú spätnú väzbu. Keďže sa tak ale nestalo, Samko je ponechaný napospas svojim predstavám a nemá pri písaní žiadnu autoritu, o ktorú by sa mohol oprieť. Pýta sa sám seba, či je vôbec povolené použiť v knihe niektoré slová a pýta sa svojej „náhradnej“ autority, Alf. Névéryho, ktorému ale v konečnom dôsledku nedôveruje (Tále 2000, 143). No rozprávač tuší, že jeho štýl písania a aj kniha samotná by neboli dostatočne dobré pre ostatných čitateľov: „Lenže ja nechcem, aby sa všetci pýtali a čítali, lebo potom by sa vysmievali“ (Tále 2000, 152).

Samko sa podľa analýzy formálnych a obsahových vlastností v protiklade ku Christopherovi dá charakterizovať ako nespoľahlivý rozprávač. To vyplynulo aj z analýzy gramatickej, lexikálnej a aj syntaktickej úrovne textu. Celkovo sa dá jeho rozprávanie označiť za nekoherentné a nekohezívne.

3.2 OSI (NE)SPOL' AHLIVOSTI

Na všetkých troch osiach je Samkova mentálna zaostalosť zachytená veľmi pregnantne a rôznymi spôsobmi.

Samkove pozorovateľské schopnosti na osi faktov a diania zachytávajú udalosti z jeho bezprostrednej blízkosti a bazírujú na takých detailoch, ktoré si vie najlepšie zapamätať. Podobne ako Christopher aj Samko sa pri popisovaní predmetov alebo osôb sústreďí na farby, i keď pre Samka nemajú žiadnu hodnotiacu či estetickú funkciu, ako to bolo v prípade Christophera. Samkove opisovanie sa obmedzuje na charakteristiku ako dobre, pekne, zle a pod., čo zdôrazňuje rozdelenie jeho sveta na dve časti. Často končí svoj popis slovami a iné, naznačujúc tak, že mnohokrát ani nevie, čo má písať, prípadne popisovať. Túto skutočnosť si občas aj sám prizná: „Už nemám, čo by som o cintoríne napísal“ (Tále 2000, 7).

Čitateľ získava postupným čítaním informácie o Samkovom sociálnom statuse (priemerná rodina pozostávajúca z viaceró národností), geografickom pôvode (Košice, Slovensko) a jeho vzdelaní (bol žiakom základnej školy, no z kontextu nevyplýva, či školu aj dokončil). Samko si je vedomý toho, že má chorobu, no napriek tomu často zdôrazňuje, že nie je žiadny debil, i keď súdiac podľa jeho reflexií, ním skutočne je. IQ debila sa pohybuje medzi 50 až 69, čo zodpovedá mentálnemu veku deväť až dvanásťročného dieťaťa (Kubáni 2010, 71). Teda napriek tomu, že má Samko 44 rokov, myslí a vníma na úrovni malého chlapca.

Práve to zapríčiňuje, že tento rozprávač nie je schopný myslieť kriticky. Vždy o sebe tvrdí, že je veľmi inteligentný, usilovný, zábavný, obľúbený u všetkých ľudí a úplne normálny, i keď sa z neho neustále ostatní ľudia smejú a ponížujú ho. Na rozdiel od Christophera Samko rozpráva rád vtipy, ktorým ale sám pravdepodobne nerozumie, no vie, že iní ľudia ich považujú za vtipné a smejú sa na nich. Bez ohľadu na to je čitateľovi zrejmé, že Samko neklame, keďže viackrát pripustí skutočnosť, že niečo zabudol, alebo niečo nevie, alebo niečomu nerozumie.

Samka je podľa tejto osi možné klasifikovať ako tendenčne spoľahlivého rozprávača. Autorke sa podarilo vynikajúco vykresliť to, ako je možné „poda[t] tragédie cez smiech a barbarsk[ú] krutosť s nevinnosťou dieťaťa“ (Saling 2011). I keď Samko nemá dostatočne vyvinutú sebakritiku, a z tohto dôvodu sprostredkováva čitateľovi obmedzený pohľad na svet, reflektuje tento rozprávač presne to, čo vidí. Inými slovami je „až kruto pravdivý“ (Maheľová 2007). Neklame, ale pokúša sa čitateľa presvedčiť o tom, že jeho svetonázor je správny.

Os morálnych zásad a hodnotenia je vo veľkej miere zastúpená rasistickými narážkami Samka. Jeho systém hodnôt je silne ovplyvnený bývalým komunistickým sekretárom RSDr. Gunárom Karolom. Rozprávač vyrástol v komunistickej spoločnosti a vždy uprednostňoval byť na strane silnejších. Aby bol chránený a zdanlivo rešpektovaný, stal sa z neho akýsi špión G. Karola, ktorému všetko donášal. Napriek tomu, že mu Samko podá niekedy nepodstatné informácie, bývalý sekretár je schopný vyfiltrovať podstatné informácie a následne podniknúť „potrebné“ kroky voči danej osobe. Princiálne disponuje G. Karol presne takou vlastnosťou, akou by mal disponovať aj samotný čitateľ. Keďže Slovenská republika patrila ku krajinám, ktoré sa snažili oslobodiť od komunistickej utópie (Janaszek-Ivaničová 1996, 88), je podľa názoru T. Žilku zosmieš-

ňovanie autority a používanie čierneho humoru výraz nedôvery voči tomu, čo sa ešte pred niekoľkými rokmi považovalo za vážne, ba priam sväté (Žilka 1996, 143-144).

Prostredníctvom Samkových rasistických, stereotypných a naivných poznámok o Maďaroch, Čechoch a Rómoch sa implicitnej autorke podarilo zachytiť výstižnú satiru konzervatívnych a zastaraných predsudkov Slovákov voči iným národnostiam. Satirický efekt vrcholí vtedy, keď sa odhalí skutočnosť, že aj sám Samko má maďarských a rómskych predkov, takže v podstate kritizuje a nenávidí sám seba.

Samka, ako hodnotiaceho rozprávača, možno označiť za tendenčne nespoľahlivého, pretože nie je schopný pozeráť sa na svoje okolie kriticky, ale sa riadi iba ním uznávanými autoritami, ako napr. G. Karolom, tými druhými alebo dokonca televíziou (Tále 2000, 52).

Samkove vedomosti a schopnosť percepcie sú na úrovni dieťaťa. Cíti sa stratený vo svete a nevie, ako sa má správať, keďže mu to nikto nepovedal: „Ja som ale nevedel, že čo mám robiť, lebo mne nik nepovedal, čo mám robiť a ja som vtedy veľmi rozčúlený“ (Tále 2000, 157). Všetky svoje činnosti spája s povinnosťou a všetko ostatné je pre neho nezmysel. Aj keď rozprávač nie je schopný vyvodit' logické dedukcie, ku ktorým má implicitný čitateľ prístup, snaží sa na základe svojich priorit a svojho sebedomia aspoň čo-to vydedukovať, i keď často neúspešne, ako je zrejmé aj z nasledujúceho príkladu: „Starý otec z Detvy hovoril, že každý je taký vysoký, aký je dobrý Slováč. Lenže to nie je pravda, lebo ja som veľmi dobrý Slováč a mám len 152 cm, ale to nie je ohľadom národnosti, to je len ohľadom tej choroby, čo má aj meno“ (Tále 2000, 69).

Želanie rozprávača byť normálnym členom spoločnosti je veľmi explicitné vo vedľajšom deji, ktorý vykresľuje stretnutie Samka a Darinky. Táto ho poprosí, aby s ňou šiel na cintorín, no Samko sa so svojím vozíkom práve v tom okamihu nachádza v jednosmernej ulici a je pevne presvedčený o tom, že je súčasťou cestnej premávky. Keby zmenil smer jazdy, porušil by tým pravidlá (Tále 2000, 156-157). Takže Samko vždy dodržiava pravidlá spoločnosti, do ktorej si myslí, že patrí, no zároveň do ktorej nikdy patriť nemôže.

Ako už ukázala analýza pri Christopherovi, mal by rozprávač, ktorý rozpráva s časovým odstupom, prejsť istým vývojom. To v prípade Samka — tiež extradiegetického homodiegetického rozprávača — neplatí, pretože sa počas príbehu vôbec nevyvíja a zostáva na rovnakej úrovni. Vzniknuté medzery medzi skutočným dianím a jeho rozprávaním spôsobujú, že Samko niekedy nie je v stave rozpamätať sa na niektoré detaily, prípadne udalosti. Toto zlyhanie poukazuje na jeho nespoľahlivosť.

Analýza Samkových interpretačných schopností preukázala, že aj na tejto osi je Samko tendenčne nespoľahlivým rozprávačom. Pretože sú jeho vedomosti obmedzené, rovnako ako jeho schopnosť úsudku, nie je schopný ponúknuť čitateľom objektívny pohľad na svet, no napriek tomu sú čitatelia schopní zachytiť podstatné implicitne podané informácie. Inými slovami povedané: „príbehy, ktoré Samko k jednotlivým ľuďkom pripája, vytvárajú akúsi švejkovskú orálnu históriu našich čias“ (Vilíkovský 2000).

4. ZÁVER

Analýza a interpretácia diel sa sústredila na jedinečnú kategóriu rozprávačov — rozprávačov trpiacich duševnými poruchami. Ukázalo sa, že Christopher je i napriek autizmu spoľahlivým rozprávačom na všetkých analyzovaných úrovniach textu. Nie

je schopný klamať, nikdy si neprotirečí, vie vyvodiť logické závery a vždy sa pridrižiava stanovených pravidiel. Napriek autizmu dokázal rozšíriť svoj obzor a zorientovať sa vo svete dospelých. Samko sa preukázal skoro na všetkých analyzovaných úrovniach románu ako tendenčne nespoľahlivý rozprávač. Okrem toho, že sa nevyjadruje koherentne a kohezívne, nevie rozmýšľať kriticky, niekedy si protirečí a nie je schopný prekonať svoje hranice, ani osobnostne napredovať. Obe diela zastávajú výnimočnú pozíciu v rámci naratologického výskumu. Poukazujú totiž na to, že aj svety inak zmýšľajúcich, prípadne postihnutých ľudí môžu byť do istej miery zrozumiteľne sprostredkované čitateľovi a to odhliadnuc od toho, či sú sprostredkované tendenčne spoľahlivým alebo nespoľahlivým rozprávačom.

PRAMENE

Haddon, Mark. *The Curious Incident of the Dog in the Night-time*. London : Vintage, 2003.
Haddon, Mark. *Čudná príhoda so psom uprostred noci*. Prel. Alena Redlingerová. Bratislava : Ikar. 2004.

Tále, Samko. *Kniha o cintoríne*. Kežmarok : Alter Ego, 2000.

LITERATÚRA

Benda, Ursula von. „Eigenarten der Sprache“. In *Probleme der „durchschnittlich begabten“ Autisten*. Mníchov : Regionalverband München, 1997, s. 13–23.

Berger, James. „Alterity and Autism: Mark Haddon's ‚Curious Incident‘ in the Neurological Spectrum“. In *Autism and Representation*. New York — Londýn : Routledge, 2008, s. 271–288.

Booth, Wayne C. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago : University of Chicago Press, 1983.

Freissmann, Stephan. „A Tale of Autistic Experience: Knowing, Living, Telling in Mark Haddon's The Curious Incident of the Dog in the Night-Time“. In *Partial Answers. Journal of Literature and The History of Ideas*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2008, s. 395–415.

Genette, Gérard. *Die Erzählung*. Mníchov : Fink Wilhelm, 1994.

Hermelin, Beate. *Rätselhafte Begabungen. Eine Entdeckungsreise in die faszinierende Welt außergewöhnlicher Autisten*. Stuttgart : Klett-Cotta, 2002.

Janaszek-Ivaničová, Halina. „The Paradoxical Existence of Postmodernism in the Slav

countries of Eastern and Central Europe“. In *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice : Śląsk, 1996, s. 87–98.

Kubáni, Viliam. *Všeobecná psychológia*, Prešov : Prešovská univerzita, 2010.

Maheľová, Eva. „Kniha nie len o cintoríne“. SME blog [online]. 2007, [cit. 2014–02–23]. Dostupné z <<http://maheľova.blog.sme.sk/c/114921/Kniha-nielen-o-cintorine.html>>.

Marcus, Amit. *Self-Deception in Literature and Philosophy*. Trier: WVT, 2007.

Marie, C. — Reggiani, Ch. „Portrait of the artist as a mathematician“. In *Journal of Romance Studies*. London: Berghahn Journals (7/3), 2007, s. 101–110.

McDonagh, Patrick. „Autism and Modernism: A genealogical Exploration“. In *Autism and Representation*. New York a Londýn : Routledge, 2008, s. 99–116.

Nuessel, Frank. „Gesture and language“. In *Semiotics: Journal of the International Association for Semiotic Studies*. Berlin: Walter de Gruyter (166–1/4), 2007, s. 463–474.

Phelan, James. „Estranging Unreliability, Bonding Unreliability, and the Ethics of

- Lolita“. In týž. *Narrative*. Ohio : Ohio State University Press, 2007, s. 222–238.
- Richardson, Brian. *Unnatural Voices. Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*. Columbus: The Ohio State University Press, 2006.
- Riggan, William. *Picaros, Madmen, Naifs, and Clowns: The Unreliable First-Person Narrator*. Norman : University of Oklahoma Press, 1981.
- Robinson, David. *Inside the mind of an autistic teenager*. *HighBeam Research* [online]. 2004, [cit. 2014–01–30]. Dostupné z <<http://www.highbeam.com/doc/1P2-13040736.html>>.
- Saling, Vladislav. *Samko Tále: Kniha o cintoríne: Meetpollux* [online]. 2011, [cit. 2014–02–10]. Dostupné z <<http://meetpollux.com/blog/samko-tale-kniha-o-cintorine/>>.
- Vincent, Anna M. *Putting away childish things: incidents of recovery on Tolkien and Haddon*. *University of Glasgow Eprints* [online]. 2008, [cit. 2014–03–20]. Dostupné z <eprints.gla.ac.uk/4557/1/4557.pdf>.
- Vilikovský, Pavel. *O tom našom cintoríne. Literarny klub* [online]. 2000, [cit. 2014–01.30]. Dostupné z <<http://www.literarnyklub.sk/kapitanova-daniela/o-tom-nasom-cintorine>>.
- Žilka, Tibor. „Slovak Prose on the Way to Postmodernism“. In *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice : Śląsk, 1996, s. 143–154.

THE WORLD AS SEEN BY AUTISTIC INDIVIDUAL AND IMBECILE

Both analysed novels have a narrator who is uniquely positioned — Christopher, the narrator of *The Curious Incident of the Dog in the Night-time* in Mark Haddon's novel, is an autistic teenager striving to solve the „murder“ of his neighbour's dog. Samko, the narrator of *Kniha o cintoríne* by D. Kapitáňová, is an adult suffering from mild mental retardation. The aim of this article was to analyse the tendentious (un)reliability of both narrators and its interconnection with narrators' mental disorder. At first glance, both narrators appear to be unreliable because of their naturally different perceptions of the world. Nevertheless, the analysis and interpretation of the given works has shown that Christopher has proved himself to be a tendentiously reliable narrator, whereas Samko might be regarded as a tendentiously unreliable narrator.

KLÚČOVÉ SLOVÁ:

nespolahlivý rozprávač — osi (ne)spolahlivosti — autizmus — debilita — Mark Haddon — Samko Tále unreliable narrator — axes of (un)reliability — autisms — moronism — Mark Haddon — Samko Tále

Lucia Ringerová (* 1984) pôsobí na Ústave jazykových kompetencií Prešovskej univerzity v Prešove (PU). Vyštudovala anglistiku a germanistiku na PU a neskôr komparatistiku a amerikanistiku na Ludwig-Maximilians-Universität v Mníchove. Zameriava sa hlavne na švajčiarsky a britský detektívny román 20. storočia, intermedialitu, konštrukciu sveta v literárnych textoch a ich sfilmovaniach, ako i na naráciu v oboch médiách a intertextualitu. Je autorkou príspevkov *Destruktion des klassischen Detektivromans in „Matto regiert“ von Friedrich Glauser* (2012), či *Narration in Literary Texts and Their Film Adaptations. An Inter-media Comparison of the Short Story „Eisenheim the Illusionist“ by Steven Millhauser and Its Film Version „The Illusionist“* (2012), ktoré vyšli v konferenčných zborníkoch.